

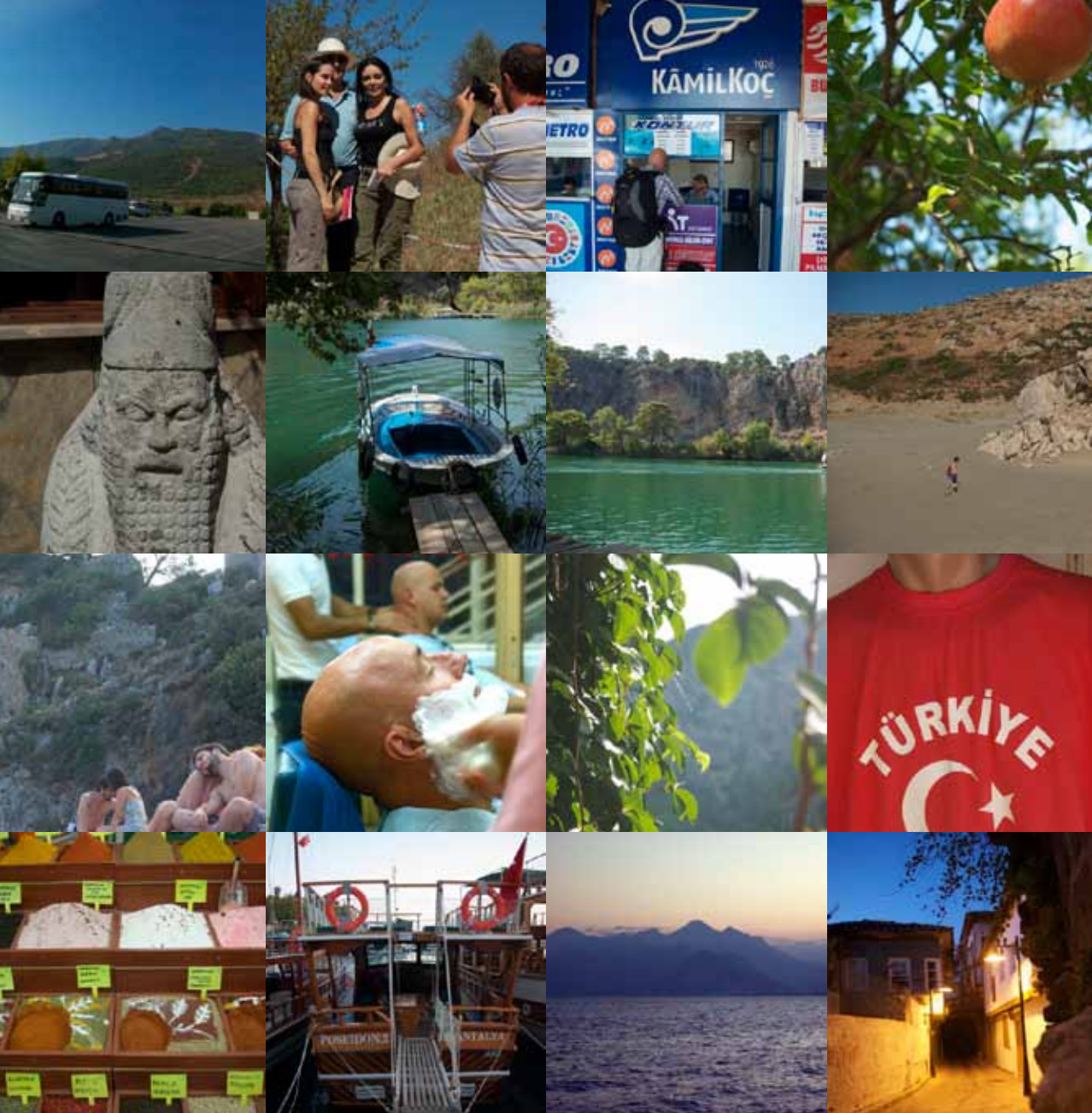
BILDA FÖRLAG

BERTIL BJÖRK • GÖRAN NORDELL

Turkiet

STIGAR OCH VÄGSKÄL

Bertil Björk och Göran Nordell

Turkiet

stigar och vägska

Författare Bertil Björk och Göran Nordell

Redaktör Elisabet Helldorff

Grafisk form Ulrika Lönnberg

Karta Ateljé Hunting Flower

Foto Jochen Tack/Alamy/All Over Press flikbild, Åke E:son Lindman 23,

Svetlana Tikhonova/Shutterstock 48, Faraways/Shutterstock 52,

Getty Images 80, Neil Julian/Alamy/All Over Press 87,

Murat Taner/GettyImages 90, Martin Meissner/Scanpix 94,

Alexander Chaikin/Shutterstock 103, Mediacolor´s/Alamy/All Over Press 130,

Edward Parker/Alamy/All Over Press omslag, 133, 134, 136, 141,

Hans Jonsson 160, Richard Wareham/Alamy/All Over Press 183,

Images & Stories/Alamy/All Over Press 190, Göran Nordell 9, 10, 107, 176, 180,

181, 185, Turkiska Turistbyrån 8, 12, 18, 22, 28, 42, 66, 74, 76, 85, 89, 100,

118,146, 149, 156, 202, 203, övriga bilder Bertil Björk

Bilda Förlag, Box 42053, 126 13 Stockholm

Tel 08-709 04 00

kundtjanst@bildaforlag.se

www.bildaforlag.se

© 2010 Författarna och Bilda Förlag

Tryck Bulls Graphics AB, 2010

ISBN 978-91-574-8090-3

Innehåll

Mänsklighetens rondell	4
Vad är det med İstanbul?	6
Sultanahmet vaknar och sträcker på sig	9
Beyoğlu – en värld för sig	17
Kadıköy – İstanbuls okända gränder	27
Jungfrun och nunnan i Efesos	35
Borgmästaren i Patara	43
Världens enklaste språk	50
Lykiska vandringar	55
Bland barracudor och vrak i Kaşbukten	68
Det osmanska arvet	74
Promenaden mellan två världar	85
Vinglig väg mot demokrati	95
Tidlös knådning i hamambadet	106
Fikonmarmeladen från Alaçatı	111
Bland hemliga grottor vid kristendomens vagga	120
Kayseri eller konsten att måla om en åsna	130
I väntan på Europa	141
Fiskarna och syndafloden	149
Snödropparna	160
En landsfader i New York (och andra konstigheter)	166
Fotboll är livet	176
Den eviga kurdiska frågan	186
Anadolurock, özgün och vanlig hederlig turkdisco	192
Maten vid korsvägen	201

Mänsklighetens rondell

Stigar och vandringsleder har genomkorsat Turkiet sedan tidernas begynnelse. På de anatoliska slätterna hittar vi några av mänsklighetens viktigaste korsvägar. De första upprättgående människorna tog den här vägen från Afrika och sedan dess har människor korsat landskapet i alla dess riktningar.

Här har hänsynslösa erövrare dragit fram, och här har de mest skilda och kulturer levt sida vid sida i oöverträffad harmoni och dialog. Den som söker historien blir sällan besviken, men alltid förvånad. Över mängden, mångfalden och sambanden.

Men här finns också Europas yngsta befolkning och snabbast växande ekonomi, den kosmopolitiska metropolen Istanbul, kusternas glittrande strandpromenader, en växande tro på demokrati och stabilitet, fotbollens mest hängivna supporters, ett internationellt kulturliv och ett kök med världsrykte.

Idén till den här boken föddes i en hotellkorridor i Kazakhstans märkliga kulisshuvudstad Astana. Vi befann oss på en reportageresa och pendlade kors och tvärs mellan städer i Centralasien. Vi var inne på det åttonde dygnet och platser och människor började flyta samman. Då och där, i gryningsljuset, restes den till synes triviala frågan: "Är det i morgon vi åker hem, eller...?" Men det var inte hem vi var på väg, det bara kändes så. Vi var på väg till Istanbul och Istanbul har alltid känts så välkomnande och välbekant att man har lust att säga "hem".

Nu har vi rest längs många vägar, träffat gamla och ny vänner, besökt favoritstränder, bergsbyar och gått vilse i städer vi inte trodde fanns. Och vi har njutit Turkiet som vi njuter en god meze; många små tallrikar, många olika rätter, många stora smaker. Det är Turkiet.

Göran Nordell & Bertil Björk

”Den som söker historien blir
sällan besviken, men alltid
förvånad. Över mängden,
mångfalden och sambanden.”

Vad är det med Istanbul?

Varför återvänder vi alltid till den här staden? Det finns ju så många stora, vackra, spännande städer i världen. Och ändå, till Istanbul reser vi tillbaka, gång på gång. Istanbul har från det allra första mötet varit på en gång främmande och oerhört välbekant. Som en bortadopterad tvillingbror man stöter på i vuxen ålder. Likadan, men i annorlunda kläder och med en helt annan historia.

Europas största stad med sina 13 miljoner "istanbullus", huvudstad i två av Europas stora imperier – det bysantinska och det osmanska och genom historien centrum för tre stora världsreligioner. Vi dras till dina torg, kajer och gränder. Till det vulgärt välmående Sisli med den hyperexklusiva gatan Abdi Ipekci där en glass kostar en veckolön, till lummiga, nybyggda Santral vid Biligiuniversitetet som bevisar att stadsförnyelse inte alls behöver vara synonymt med brutalarkitektur och kulturmord, till Rumeli Hisari, som en gång beboddes nästan enbart av armenier och som idag rymmer en stor koloni av inflyttade lantisar från Svartahavskusten. Till förtjusande Bebek och vardagliga Üsküdar. Vi vandrar i stadsslummen i Baltalimani där anatoliska inflyttare har spikat upp sina olagliga, och ständigt rivningshotade skjul, besöker moskéer, palats och kyrkor. Vi delar cigaretter med klubbkids på en trottoar i Beyoğlu och går på vernissage i kvarteren vid Tünel.

Istanbul är en stor stad och den växer varje dag. Det finns 39 distrikt att upptäcka men någonstans ska man ju börja. Vi föreslår tre.

Sultanahmet vaknar och sträcker på sig

İstanbul är stadssiluettens stad. Arkitektoniska mästerverk och helgedomar skuldra vid skuldra med gigantiska basarkvarter och högresta hotell. Där andra klassiska städer kråmar sig och gör piruetter, kolliderar historien och framtiden oförställt i İstanbul. Ingenstans är detta mer tydligt än i Sultanahmet, stadens äldsta stadsdel, som en gång var världens absoluta centrum.

Det kan inte finnas många vackrare och mer inspirerande stadssiluetter än den över Sultanahmet. Antingen det är från Beyoğlu kullar eller Kadıköys strand. Speciellt en tidig sommargryning när solen reflekteras i fasader och kupoler och trafiken över Bosporen och Gyllene hornet ännu inte tätat. Då, medan İstanbul sakta vaknar och sträcker på sig, är skuggorna skarpa, luften klar och kontrasterna starka. Det är lätt att peka ut de berömda byggnaderna också på håll. Där är Hagia Sofia, där Seraljudden, kullen med Topkapı-palatset och där den berömda Süleymaniemoskén och där borta den Blå moskén. Här ligger lager på lager av historiska skeenden frusna i storartad arkitektur i en högst levande stadsmiljö. Det här var världens mest välkända siluett innan New York fick sin skyline. Det kan rent av vara bra att gnugga sömnen ur ögonen en tidig morgon och på håll betrakta Sultanahmet – stadsdelen som kanske mer än någon annan rymt de konflikter, lojaliteter, uppgörelser och kompromisser som format Europas historia. Väl inne i stadsdelen förlorar man lätt perspektiven i den mångfald och det gytter av byggnader, gränder och basarer som varje dag invaderas av tusen och åter tusen turister, försäljare, legitimerade guider, inte så legitimerade guider och bondfångare i största allmänhet.

Ska man vara petnoga är Sultanahmet en mer begränsad yta vid Blå moskén och Hagia Sofia, men i vanligt tal inkluderar man också Seraljudden och basarkvarteren. Och just basarerna är det väl få resenärer

som missar. De är själva essensen av det där ”myllrande İstanbul” som beskrivs i så många artiklar och guideböcker. Och nog myllras det allt. Antingen man besöker Grand Basar, Kryddbazaren vid Galatabron eller den mer intima Arastabasaren vid Blå moskén så myllras och trängs det friskt. Och stämningen förstärks av färgerna, dofterna och ljuden. Och av försäljarnas snacksaliga humör och frikostiga trugande av äppelte. Aldrig har vi druckit så mycket äppelte som i Grand Basars läder-, guld- och mattbutiker. Faktum är att vi aldrig druckit äppelte någon annanstans och inte känner en enda människa i Turkiet som föredrar den drycken. Men i basaren dricks det äppelte och myllras.

Den där melankolin

Men annars myllras det inte speciellt mycket i Sultanahmet överhuvud taget. Visst kan det vara trångt när alla turistgrupper samtidigt ska korsa Blå moskéns gård. Och den som någonsin har besökt en större busstation i skymningen, när långfärdsbussarna ska ge sig av i alla vädersträck och taxibilar, privatbilar och matarbussar samtidigt anländer med passagerare och packning, vet att om organiserat kaos vore en olympisk gren skulle turkarna dominera sporten. Men annars myllras det knappt alls, faktiskt.

Skulle man våga sig på att sammanfatta en mångmiljonstad som İstanbul med bara några få ord är myller inte ett av dem. Snarare stillsam melankoli. Vi är förvisso inga vänner av svepande formuleringar om nationalkaraktärer (speciellt inte i en mosaik som Turkiet) men när till och med Orhan Pamuk beskriver sin älskade stad i sådana termer kan vi unna oss att lita på våra intryck.

Och den här tidiga morgonen när nästan bara vi, pendlarna och måsar-
na är vakna, visar till och med Sultanahmet sin stillsamt eftertänksamma sida. Taxigubbarna sover i baksätet på sina bilar med dörrarna öppna. Från färjornas inre väller pendlarna ut, andra väntar tyst på kajen. Utanför en raksalong hänger en ung man frottéhanddukar på tork medan hans kollega läser morgontidningen och kliar sig i nacken. En gumma i huckle sitter blick stilla på en pappersbal med ett otal överfyllda plastpåsar runt sig. Uppenbarligen väntar hon på transport av något slag. Hon ser ut att ha gjort det rätt länge.

Vi är på väg för att äta hotellfrukost. Det är tätt mellan hotellen i Sultanahmet. Här finns några av de absolut finaste och dyraste, många av de billigaste och en hel del dyra och dåliga. I området mellan Blå moskén och

Marmarasjön finns några av de gamla osmanska trähusen bevarade. En bottenvåning av sten och så två eller tre våningar i trä med de karaktäristiska burspråksliknande, inbyggda balkongerna som en gång var kvinnornas utsiktsplatser där de kunde studera gatulivet utan att själva bli betraktade. Sultanahmet har eldhärjats många gånger genom åren och de fåtaliga kvarvarande trähusen är idag kulturminnesmärkta, sprinklerförsedda och högt försäkrade. Och inte sällan ombyggda till hotell.

Från takterassen på Hotel Poem kan man skapa sig en uppfattning om hur İstanbul kan ha sett ut en gång. I kontrast till den låga småskaliga bebyggelsen ter sig landmärken som Blå moskén och Topkapı enorma och respektingivande.

Oliver till frukost

Det finns inte många städer i världen som varit så betydelsefulla under så lång tid. I början av 1500-talet var İstanbul världens största stad med över en miljon invånare. Den har varit centrum för de stora världsreligionerna och en kosmopolitisk smältdegel för handel, politik och kultur. Idag är den, med sina mer än 13 miljoner invånare, Europas största stad med Moskva, London och Paris bakom sig.

Medan vi beställer kaffe, frallor, gurka, fårost och oliver räknar vi de viktigaste monumenten i blickfånget. Hagia Sofias tegelminareter sticker upp bakom kullarna. Den heliga visdomens kyrka från 500-talet var en arkitektonisk sensation i det bysantinska väldet. Den enorma kupolen

betraktades som ett underverk; acheiropoiet – ”ej av människohand” – och bland ortodoxa dignitärer var det närmast en plikt att besöka, och i svulstiga uttalanden prisa kyrkan: ”Kyrkan är den jordiska himmel där övre himlens Gud dväljs och rör sig; mässan är återskenet av en mässa utan slut som änglarna håller i himlen”, drog patriarken Germanos till med.

Den gudlöst lagde kan inflika att två professorer från Konstantinopels universitet, matematikern Anthemius och ingenjören Isodoros gav Gud en hjälpande hand.

Vad många vet är att Hagia Sofia efter Konstantinopels fall och islams

”Byggnaden, vars egentliga namn är Sultan Ahmedmoskén, är ett av de mest berömda religiösa byggnadsverken i världen.”

seger 1453 förvandlades till en moské i 500 år. Vad färre vet är att den sortens återanvändning tillhör platsens tradition. På platsen för Hagia Sofia stod under antiken ett Apollotempel, men när det romerska riket kristnades och flyttade sin huvudstad till Bosporens strand passade man på att riva alla hedniska tempel och ersätta dem med kyrkor. På just den här platsen hann två kyrkor byggas efter varandra och brännas av uppretade folkmassor innan Hagia Sofia tog dess plats. Under det fjärde korstågets belägring av staden under 1200-talet gästspelade den ortodoxa kyrkan tillfälligt som katolsk katedral och från 1453 alltså som moské fram till 1934 när den slutligen (?) sekulariserades och förvandlades till det museum den är idag.

Frukosten dukas upp medan böneutroparen kallar till dagens första bön från en av Blå moskéns sex minareter. Byggnaden, vars egentliga namn är Sultan Ahmedmoskén, är ett av de mest berömda religiösa byggnadsverken i världen och inget annat än ett arkitektoniskt mästerverk. Att inspirationen kommit från Hagia Sofia kan man inte ta miste på, men där Hagia Sofia genom åren har byggts till och om och förstärkts för att hålla kupolerna uppe, står den drygt tusen år yngre moskén i stort sett som den byggdes. På sin tid var den hårt kritiserad som ett vulgärt skrytbygge. Vem behövde sex minareter? Trodde man att den kunde tävla med självaste Mecka eller vad var det frågan om? Idag är de flesta överens om att Sultan Ahmedmoskén är ett mästerverk av balans, proportion och skönhet. Allra vackrast är den kanske på kvällarna när de branta fasaderna är upplysta. Ståtlig, skulle man kunna säga. Men blå är den inte. Smeknamnet kommer ifrån İznik-mosaikens blå detaljer i interiören.

Mästarnas mästare

Arkitekten bakom Sultan Ahmedmoskén hette Sedefhar Mehmet Ağa och han hade mycket väl kunnat få sitt namn inskrivet i historieböckerna med versaler. Med understrukna versaler, rent av, om det inte varit för att han var lärjunge till den osmanska arkitekturens fixstjärna Mimar Sinan. Och det kan bara finnas en mästare.

Mimar Sinan föddes 1489 utanför Kayseri vid foten av vulkanen Erciyes i centrala Anatolien. Föräldrarna var kristna armenier eller möjligen greker. Uppgifterna om hans ursprung är knappa och ibland motsägelsefulla. Men bland det man vet är att hans namn som barn var Josef och att han kom att hamna i den osmanska sfären via det märkliga devşirme-systemet där kristna pojkar rövades bort, eller levererades till hovet för att uppfostras och döpas om och så småningom tjäna som den styrande klassen. Endast underställda sultanen själv.

Under mer än 50 år verkade han som chefsarkitekt under sultanerna Suleiman I, Selim II och Murad III, och skapade och byggde alla större byggnader inom det vidsträckta osmanska riket. Alla. Och som han byggde. Fram till Mimar Sinans tid hade den osmanska arkitekturen aldrig kommit i närheten av vad som skapats under den bysantinska eran. En nagel i ögat på osmanerna som ju efterhand såg sig som just Bysans och Roms efterföljare. Om den osmanska arkitekturen fram till Sinan snarast hade handlat om monteringskunskap och kopiering fick man nu en vild och visionär konstnär vid rodret. Hans mest kända verk är Suleimaniyemoskén som blänkte mot oss när vi vandrade över Galatabron i morgonljuset. Men hans mästerverk är Selimiyemoskén i Edirne. Kupolen, med en diameter på över trettio meter, var i flera århundraden den största som byggts. Minareten – ett arv från de kristna klocktornen – var imponerande 70 meter hög. Och 999 fönster släpper in solljuset i byggnaden. Inte tusen, för bara Gud kan nå fulländning. Mimar Sinan byggde inte moskéer som hus där islam skulle praktiseras – han byggde hus som i sig själva var en gestaltning av sin tids teologi, en lovsång till himlens härskare.

Sinan skapade och konstruerade 94 stora moskéer från Sofia till Damaskus, hundratals haman (badhus), skolor, mausoleer, karavanserajer (vårdshus), broar, koranskolor och akvedukter.

I Kayseri har fler än en person förklarat för oss att Mimar Sinans storhet ligger i att han som ung hade gott om tid att stirra på den mäktiga vulkanen Erciyes utanför staden och att han där fick sin inspiration

till hur byggnader skulle se ut. Eftersom vi också stirrat på den mäktiga vulkanen – Kayseris kvällsliv inbjuder till att stirra på berg – är vi tveksamma till att det är hela sanningen. Sinans byggnader har en speciell känsla av rumslig dimension, möjligen ett resultat av att han började som praktiker (han inledde sin bana som militäringenjör) och inte vid ritbordet. Hans arkitektur, oavsett om det handlar om en akvedukt eller en moské, genomsyras av en helt unik geometrisk konsekvens och renhet som – halsbrytande nog – för tankarna till såväl Bauhaus som skandinavisk funktionalism. En arkitektur som tillsammans med nyskapande, och för sin tid mycket djärva materialval och interiörer, gjorde hans arbeten fullständigt unika. Mannen var ett geni, helt i paritet med samtida konstnärer som Michelangelo, som han för övrigt ofta har jämförts med.

Men kanske var han större än så. Under sina femtio år som chefsarkitekt lyfte han den osmanska arkitekturen från enkelspårig, djupt konservativ och fullständigt fri från utveckling och visioner – till dess absoluta topp. Efter Master Mimar Sinans död 1558 började den osmanska arkitekturens utförbacke. Han var dess början, utveckling och topp.

Osmanernas palats

Det börjar bli duktigt varmt här uppe på taket, vi avrundar frukosten och köper med oss ett par flaskor vatten och börjar promenera mot Topkapı-palatset, som egentligen inte alls är ett palats utan ett system av palats, pelargångar och paviljonger. Topkapı färdigställdes 1465, några årtionden innan Mimar Sinan revolutionerade den osmanska arkitekturen, och Topkapı signalerar snarare överflöd än finess. Snarare makt än förfining. Hela komplexet kan ses som ett försök att återskapa en urban version av de stora tätläger som var osmanernas nomadiserande förfäders hem. I Topkapı samlades hela den osmanska maktsfären; sultanen, regeringen och administrationen, universitetet med sin utbildning av statstjänstemän och militärskolan. Men också sjukhus, myntverk, moské, trädgårdar och sultanens stora harem.

Bygget av Topkapı inleddes bara några få år efter att osmanerna avlöst det bysantinska riket som Konstantinopels härskare och man kan ana att maktbasen inte var speciellt säker. Det är onekligen mer av befästning än palats över Topkapı. De höga, ogästvänliga, branta murarna och de inneslutna gårdarna signalerar konstant skyddsbehov snarare än kokett

maktuppvisning. Känslan av befästning förstärks av att här fanns egna bagerier och kök för att utspisa tiotusentals människor.

Janitsjarerna

Vi tar entrén vid Höghetens port och kommer in på Janitsjarernas gård. Janitsjarerna var sultanens eget elitgarde, oftast konvertiter från Balkan som rekryterats med samma märkliga devşirme-system som Mimar Sinan. Att de kallades elitgarde kan lura en att tro att det skulle handla om en liten församling men inget kan vara mer fel. I samma fart som det osmanska imperiet växte, växte också janitsjarernas antal. I slutet av 1500-talet bestod trupperna av 20 000 man. I början av 1800-talet räknades janitsjarerna till 135 000 man, och vid det här laget var det osmanska riket ett imperium på nedgång, korruptionen utbredd och lojaliteten mot sultanen inte överdrivet stor. Janitsjarerna gjorde vid flera tillfällen uppror och 1826 fick sultan Mahmud II nog och iscensatte en massaker på de egna styrkorna. Många tusen ska ha dödats, andra drivits bort från Konstantinopel, men de flesta sögs helt enkelt upp i det civila lokalsamhället utan allt för mycket väsen.

Janitsjarernas gård var öppen för allmänheten och även idag känns den mer som en stadsdel med parker och promenadstråk. För att ta sig in i sultanens Topkapı går man vidare in genom Hälsningsporten och in i det som var det osmanska rikets administrativa centrum. Sedan 1920-talet är hela Topkapı ett museum – eller egentligen en samling museer. Från det arkeologiska museet och myntverket ute på den första gården till den utsmyckade Bagdad-paviljongen och skattkammaren, fyllda med guld och världens femte största diamant på den inre.

Populärast bland turisterna är inte oväntat Haremet, som just därför fått en alldeles egen biljettkassa. Populärast bland troende muslimer är den Heliga Mantelns paviljong. Här kan man se några av islams viktigaste (och några av de mer kuriösa) relikier. Det allra heligaste föremålet är en mantel som ska ha burits av profeten själv. Här finns också ett svärd som ska ha tillhört honom, brev han skrivit, en tand, några hårstrån och ett fotavtryck. Samt ett par av hans sandaler.

Den skarpsynte noterar att fotavtrycket är flera storlekar större än sandalen. Vad nu det kan betyda.